

6. Там же, д. 524. Павлоградский уездный суд. 1784–1861.
7. Там же, д. 588. Новомосковский нижний земский суд. 1786–1862.
8. Там же, д. 676. Екатеринославский городской сиротский суд. 1797–1889.
9. Там же, д. 876. Совестный суд Екатеринославского наместничества. Г. Екатеринослав, 1784–1797.
10. Там же, д. 888. Инвентарная опись. Екатеринославское наместничество. Палата уголовного суда. 1784–1797.
11. Там же, д. 889. Верхний земский суд Екатеринославского наместничества. 1784–1797.
12. **Маслійчук В.** Неповнолітні злочинці в Харківському намісництві (1780–1796 рр.) / В. Л. Маслійчук. – Харків, 2011.
13. **Посунько О. М.** Діяльність органів юстиції на Катеринославщині в останній чверті XVIII – першій половині XIX століття / О. М. Посунько // Історія і особистість історика : зб. наук. праць, присв. 60-річному ювілею професора Ганни Кирилівни Швидько. – Д., 2004. – С. 189–201.
14. **Шандра В.** Совісні суди в Україні (остання чверть XVIII – середина XIX ст.) / В. С. Шандра. – К., 2011.
15. **Шандра В.** Совісний суд в Україні кінця XVIII – першої половини XIX століття: структура, судові практики та архівні фонди / В. С. Шандра // Український археографічний щорічник. – К., 2009. – Вип. 13–14. – С. 532–554.
16. **Шахрайчук І. А.** Спадкове право України (ретроспективний аналіз) : навч. посібник / І. А. Шахрайчук. – Д., 2000.
17. **Яковець Н. М.** Катеринославський совісний суд кінця XVIII століття: генеза і напрями діяльності (за матеріалами ДАДО) / Н. Яковець. – Д. : Грані, 2003. – № 3–4. – С. 30–33.

Надійшла до редколегії 18.11.2012

УДК 94(477) «1857/1861»

А. М. Жукова

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПОЛЬСЬКІ КОНТАКТИ Т. ШЕВЧЕНКА В ОСТАННІ РОКИ ЖИТТЯ (1857–1861 рр.)

Проаналізовано польське коло спілкування Т. Шевченка у період 1857–1861 років.

Ключові слова: Т. Шевченко, польське коло спілкування, Е. Желіговський, С. Сераковський.

Проанализирован польский круг общения Т. Шевченко в период 1857–1861 годов.

Ключевые слова: Т. Шевченко, польский круг общения, Э. Желиговский, С. Сераковский.

In this article analyzed the T. Shevchenko's Polish social circle during the 1857–1861 period.

Key words: T. Shevchenko, Polish social circle, E. Żeligowski, S. Sierakowski.

Однією з найменш досліджених сторінок біографії Т. Шевченка є його останні роки життя, про які найчастіше згадується одним реченням: «Повернувся після оренбурзького заслання до столичного Санкт-Петербурга, хворів і невдовзі помер». Коло ж його друзів і знайомств, поновлення перерваних засланням зв'язків,

остання поїздка на Україну та серйозні проблеми, що її супроводжували, висвітлені у науковій літературі недостатньо повно. Тому у статті здійснено спробу проаналізувати польське коло спілкування Кобзаря в останні роки свого життя.

27 березня 1858 р. після десятирічного заслання Т. Шевченко прибув до «північної Пальміри», де відразу ж поринув у вир суспільного життя. Вже в перший день він зустрівся з друзями, про що написав у «Щоденнику»: «Вечер провели ми у В. И. Белозерского – моего соизгнанника и соседа по каземату в 1847 г. У него встретил и моих соизгнанников оренбургских – Сераковского, Станевича, Желиховского («Сову»); радостная, веселая встреча. После сердечных речей и милых родных песен мы расстались» [6, с. 167]. Окрім того, поет активно інтегрувався у коло «Современника», де зв'язуючою ланкою виступили поляки. Зокрема, С. Сераковський товаришував з М. Добролюбовим та його оточенням.

Восени 1857 р. з Оренбурга прибув Ян Станевич і також влився до лав столичної інтелігенції. 3 квітня 1858 р. Сераковський зустрівся з Шевченком на його квартирі. А вже 11 квітня Кобзар і Желіговський дискутували про поезію, її роль та вплив на суспільство, обговорювали драму Е. Желіговського. 17 квітня В. Білозерський познайомив Т. Шевченка з К. Кавеліним. Нарешті, з мемуарів М. Костомарова – колишнього кириломефодіївця, ми дізнаємось про знайомство Кобзаря з М. Чернишевським [5, с. 35].

Зближення Т. Шевченка – українського поета й художника, М. Добролюбова і М. Чернишевського – представників прогресивної російської суспільної думки, що вимагали змін, та поляків напередодні потужного польського повстання 1863 р. виглядає як єдиний ланцюжок тодішніх подій. Можливо, що поїздка М. Чернишевського до Лондона для зустрічі з О. Герценом, поїздка Т. Шевченка на Україну, закордонні відрядження С. Сераковського – взаємопов'язані події [5, с. 35].

У 1860 р. М. Добролюбовим було опубліковано перше наукове дослідження про творчість Т. Шевченка. Наступного року у «Современник» вміщено російський переклад «Гайдамаків». Тоді ж у Вільно вийшли «Гайдамаки» польською мовою. У 1860 р. Чернишевський і Новицький взяли активну участь у боротьбі за звільнення родини Т. Шевченка з кріпацтва. Тобто, як можна спостерігати, Кобзар підтримував дуже тісні зв'язки і з представниками російської демократичної думки, і з польськими повстанцями, що зблизили його зі столичною інтелігенцією [5, с. 35].

У будинку на Садовій, 18, у квартирі М. Костомарова, з осені 1859 до весни 1861 р., Т. Шевченко зустрічався з М. Чернишевським, О. Пипінім, з польськими друзями – Е. Желіговським та С. Сераковським, з письменником Д. Мордовцевим, з актором І. Горбуновим, з видавцем Д. Кожанчиковим, з етнографом П. Якушкіним. Коли Костомаров переїхав на іншу квартиру на Васильєвському острові зібрання столичної інтелігенції не лише не припинилися, а стали ще жвавішими. Т. Шевченко також відвідував знамениті костомарівські «вівторки» [3, с. 141–142].

До речі, з польськими друзями поета Костомаров був знайомий вже з 1857 р. Так, історик згадував у «Автобіографії»: «Коли я жив у Петербурзі, у вищезазначений час прийшло до мене троє невідомих осіб, рекомендуючись від імені моїх знайомих Білозерського і Куліша. Один із них був Желіговський, поет, відомий у польській літературі під псевдонімом Антона Сиви; другий Сераковський, щойно звільнений з тяжкого заслання в Оренбурзький батальйон, де він зблизився з Шевченком; третій – Спасович, який тоді тільки-но вступив у ад'юнкти Петербурзького університету... Від цього дня почалося моє знайомство з цими людьми» [3, с. 126].

Особливе місце у шевченківсько-польських відносинах займає дружба Т. Шевченка і польського поета, перекладача Е.-О. Желіговського (літератур-

ний псевдонім – Антоній Сова). Народився майбутній польський культурний діяч 21 листопада 1815 р. у Костеневицькому приході Вілейського повіту (сучасна Білорусь) у родині збіднілих дворян. У 1851 р. за опублікування драми «Йордан» (Вільно, 1846 р.) молодого поета заслано до Петрозаводська, а згодом переведено до Оренбурзького краю. Так, в одній із поліцейських справ 1855 р. читаємо: «Колезький радник Едуард Желіговський... По височайшому повелінню за виданий ним твір «Jordan, Fantazia dramatychna», у котрому виявлено неблагонадійність автора, у січні 1851 року був висланий із Вільно до Петрозаводська Олонецької губернії з встановленням поліцейського нагляду, а потім за розпорядженням п. міністра внутрішніх справ, згідно з бажанням його, Желіговського, з Петрозаводська висланий до Оренбурзької губернії 18 вересня 1853 року з продовженням встановленого нагляду...» [3, с. 124]. У 1855 р. проживав в Уфі.

З Кобзарем познайомився заочно, дякуючи старанням Б. Залеського, і мав намір навіть перекладати поезію Шевченка польською мовою. З широкого епістолярного комплексу зберігся лише один лист Е. Желіговського до Т. Шевченка. Мовою спілкування була польська. Тобто, на думку С. Брижицької: «...його [Е. Желіговського. – *Авт.*] мовний самовибір здійснено на користь національну» [1, с. 98]. Проте, як згадують польські друзі українського поета, Желіговський називав Т. Шевченка «братом Тарасом».

Високо цінував поезію Антонія Сови і Кобзар. Так, у спогадах Б. Залеського ми знаходимо відомості про це: «Під час свого перебування в понад уральських краях він [Е. Желіговський. – *Авт.*] був справжньою окрасою товариства засланих, не один з яких почерпнув від нього моральну силу й істотну підтримку. Тарас Шевченко, що був тоді солдатом Оренбурзького корпусу, дуже високо цінував його, перекладав деякі його пісні й пройнявся до нього щирою приязню, яку зберіг до кінця свого життя...» [4, с. 37].

Т. Шевченко і Е. Желіговський обоє покарані царським урядом за створення «підбурливих віршів» і це також об'єднало їх – творчо і психологічно. Антоній Сова написав гостру сатиру на шляхту, ворожу народові, і протиставляв їй молоде покоління польських патріотів, які живуть вищими ідеалами і прагнуть працювати на благо народу. Герой «Йордану» Желіговського уособлює ідеальну постать діяча, який проголошує слово правди і братньої любові. Певні аналогії спостерігаються у героя «Йордана» і героя шевченківської «Тризни» [3, с. 124].

25 вересня 1855 р., одержавши портрет Е. Желіговського від Б. Залеського – спільного друга, Т. Шевченко писав йому: «Что-то близкое, родное я вижу в этом добром, задумчивом лице; мне так любо, так отрадно смотреть на это изображение, что я нахожу в нем самого искреннего, самого душевного собеседника! О, с каким бы наслаждением я прочитал бы теперь его «Иордана»!» [3, с. 124]. У травні 1856 р. Шевченко відправив Залеському рукопис своєї повісті «Варнак» з проханням: «На «Варнаке» напиши Желиговскому...» [3, с. 125].

На початку 1857 р. Е. Желіговський повернувся із заслання і видав польською мовою власну збірку віршів – «Поезії» і один примірник збірки подарував Т. Шевченкові з дарчим написом. Зустрілися два поети 28 березня 1858 р., а вже 13 травня Желіговський записав до Шевченкового «Щоденника» польською вірш «До брата Тараса Шевченка». 19 листопада 1859 р. Кобзар написав відоме «Подражаніє Едуарду Сові» («Посаджу коло хатини...»), що практично є переспівом другої неопублікованої частини драми «Йордан» – «Зорський».

Тобто, не дивлячись на порівняно стислий термін спілкування Т. Шевченка з Е. Желіговським, можна говорити про тісні особисті й творчі взаємини. Їх поєднувала література, адже обидва митці творили поезію і цінували роботу один одного. Дружба українського і польського поетів розквітла вже в останні роки життя Т. Шевченка, коли вони зустрілися очно. Незважаючи на тривалу історію знайомства, справжня дружба припадає саме на петербурзький етап Шевченкового

життя – з 1858 по 1861 р. Якщо з Б. Залеським і С. Сераковським Кобзар спілкувався вже з кінця 40-х – початку 50-х рр., то зустріч Т. Шевченка і Е. Желіговсько-го відбулась аж у 1858 р.

Восени 1860 р. здоров'я Т. Шевченка помітно похитнулося, а в листопаді поет звернувся до лікарів. Лікували його Е. Я. Барі та поляк П. А. Круневич, професійні медики [3, с. 126]. П. Круневич (1822–1871 рр.), який у 1849 р. одержав медичну освіту в Московському університеті, в шістдесяті роки був відомим у Санкт-Петербурзі лікарем. У 1863 р. йому було надано звання гоф-медика. У третій книзі «Военно-медицинского журналу» за той же рік надруковано його статтю про офтальмологічний конгрес у Парижі, де він був присутнім. П. Круневич був давнім другом Т. Шевченка ще з часів заслання. Саме про нього згадував поет у своєму «Щоденнику» від 8 квітня 1858 р. – «мой соизгнанник» [3, с. 160].

У 1850 р. за переховування від переслідування урядом політичного злочинця І. Богдановича та за сприяння його втечі за кордон П. Круневич був відданий рядовим в Окремий оренбурзький корпус, де служив у четвертому лінійному батальйоні, до котрого певний час належав і Т. Шевченко. Потім Круневич служив у канцелярії Оренбурзького та Самарського генерал-губернатора, а в 1857 р. його звільнено та взято під таємний нагляд поліції. Побувши у себе на батьківщині у Віленській губернії, він у серпні 1857 р. приїхав до Санкт-Петербурга і почав практикувати як лікар. Важливо відзначити, що брат Круневича Аполлінарій вчився в Петербурзькому університеті і разом зі студентами К. Геном, В. Хорошевським, Ф. Хартахасем, С. Южаковим, Л. Пантелєєвим, які знали Шевченка, брав участь у студентських заворушеннях і навіть був за це ув'язнений у Петропавлівській фортеці. Через А. Круневича та його товаришів Кобзар спілкувався із петербурзькою студентською молоддю [3, с. 161].

Весь час, доки хворів Т. Шевченко, біля його ліжка були вірні друзі – М. Лазаревський, Г. Честахівський, поперемінно навідували поета Е. Барі та П. Круневич.

10 березня 1861 р. Кобзаря не стало. Проблема поховання Т. Г. Шевченка взагалі окрема сторінка дослідження. Від лица всіх поляків на могилі поета промовляв польський демократ В. Хорошевський. Дуже красномовно Хорошевський показав «вічну діалектику» українсько-польських взаємин і місце Т. Шевченка у польському світі. «Хай також і польське слово, коротке, але сердечне, пролунає коло твоєї домовини, достойний поете русинський! Ти любив свій край рідний, свій Дніпро сивий, свій народ бідний; ти був могутнім співцем цього народу; на його сльози ти завжди відповідав сльозами. Честь же тобі, достойний Тарасе, честь тобі! Ти не любив поляків, але нелюб'я твоє до них виникло в тебе внаслідок їх давніх помилок, що призвели до великих страждань народу, який ти полум'яно любив. Нехай же біля твоєї могили замовкнуть усі докори, нехай тут буде чути одне сердечне слово: честь тобі! за помилки батьків не відповідають їхні діти, не згадуймо ж тут про давні чвари давно минулого, а скажімо краще: «полюбімо одні одних!». О, якби твоя смерть, шановний Тарасе, і цей урочисто-печальний обряд були початком нового життя! О, якби на твоїй могилі вмовкло хоча б кілька ненавистей, якби цей початок повів у майбутньому до поступового взаємного, братерського порозуміння і забуття давніх неправд і приніс, як зернятко, кинене в землю, рясний плід! Це був би твій найчудовіший вінець і величний пам'ятник...» [2, с. 684].

На думку авторитетного шевченкознавця І. Дзюби, «В. Хорошевський, учасник польського демократичного гуртка і водночас близький до української «Основи», говорив власне про те, що тоді хвилювало і українців, і поляків, і передових росіян: як розв'язати тугий вузол давніх історичних кривд. Його промова апелювала до тих думок, які висловлював Шевченко і в поезіях, і в спілкуванні з польськими друзями...» [2, с. 684].

Необхідно зазначити також про суперечності відносин Т. Шевченка із поляками, оскільки не все було ідеально і спокійно. Про це черпаємо інформацію безпосередньо зі спогадів сучасників поета. Так, В. Косовський – член петербурзької організації польських офіцерів, учасник повстання 1863 р., оповідаючи про останні роки життя Т. Шевченка у Санкт-Петербурзі, пише: «Шевченко був переважно народним співцем, тобто ненавидів польських панів і російських поміщиків...» [3, с. 144]. Спираючись на свідчення останнього, можна простежити погляди Кобзаря на царську владу, поміщиків, проте не знаходимо жодних відомостей про етнічні конфлікти.

Іншим цікавим джерелом виступають спогади інженера Малецького, який описував зустрічі петербурзької інтелігенції на квартирі відомого художника Мартинова у 1859 та 1860 рр. Бували там і Т. Шевченко з Б. Залеським. Щодо поляків, як згадував Малецький, Кобзар дотримувався дуже неоднозначної позиції: «Шевченко ще тоді мав вигляд здорового... З бесід про справи політичні та суспільні, котрі велися у названому гуртку залишилося в мене враження, що Шевченко часто любив говорити про кривди, яких мужик зазнає від шляхти польської; б'ючи при цьому себе рукою в груди, він повторював: «Оце на мені живий приклад маєте!». Члени цього гуртка було перейнялися ідеями ліберального федеративного панславізму і насамперед – федералізму українців, поляків та росіян» [3, с. 135].

Тобто, з одного боку Шевченко недолюбливав польську шляхту, що красномовно продемонстровано на ранньому етапі його творчості, з іншого – саме польський приклад спроби збройного повстання та боротьби за свої права, польські програмні документи та поезія А. Міцкевича, тривала дружба з поляками у Вільно та на засланні справили серйозний вплив на Кобзаря. А прикладом певної еволюції поглядів на українсько-польську проблему виступає навіть вірш, написаний 1847 р. в Орській фортеці «До братів поляків». Не слід також забувати, що український поет влився до лав гуртківців вже після своєї останньої поїздки на Україну, де дізнався про те, що його рідним селом – Кирилівкою володів польський шляхтич В. Е. Фліорковський. Без сумніву, Т. Шевченко висловив своє негативне ставлення до цього і просто не міг, на мою думку, вчинити по-іншому.

Вкрай болючим за життя митця було розуміння власної безпорадності у вирішенні селянського питання, оскільки він був вільною людиною, визначною особистістю, проте вихідцем із соціальних низів. Польська ж шляхта у нього асоціювалася з неволею – такою знайомою і болючою для Т. Шевченка. Тому В. Хорошевський мав певні підстави для подібних висновків. Та попри все польська складова відіграла, без сумніву, одну з домінуючих складових у житті поета.

Бібліографічні посилання

1. Брижицька С. А. «Я не одинокий...»: Національне самоствердження Тараса Шевченка та його вплив на становлення національної ідентичності українців (друга чверть XIX ст. – середина 20-х років XX ст.): [моногр.] / С. А. Брижицька. – Черкаси, 2006.
2. Дзюба І. Тарас Шевченко (життя і творчість) / І. Дзюба. – К., 2005.
3. Жур П. В. Шевченковский Петербург : вступит. статья Ф. Я. Приймы / П. В. Жур. – Л., 1964.
4. Залеський Б. Из заметок о Шевченко (1849–1852 гг. Шевченко в ссылке) / Б. Залеський // Т. Г. Шевченко в воспоминаниях современников. – М., 1962.
5. Смирнов А. Ф. Сигизмунд Сераковский / А. Ф. Смирнов. – М., 1959.
6. Шевченко Т. Г. Зібрання творів : у 6 т. / Т. Г. Шевченко. – К., 2003. – Т. 5.
7. Шевченко Т. Г. Зібрання творів : у 6 т. / Т. Г. Шевченко. – К., 2003. – Т. 6.

Надійшла до редколегії 12.02.2013